

**ЦЕМЕНТ:
сировина, портландцемент,
пуцоланові добавки**

ПЛАН

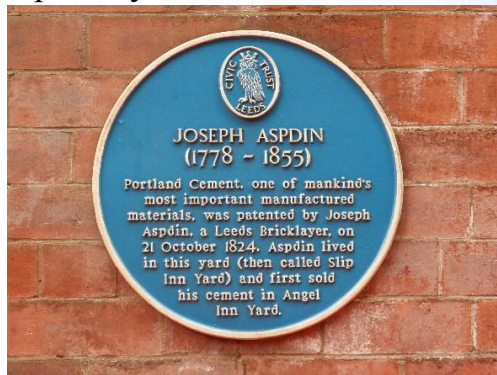
- ✓ Портландцемент
- ✓ Сировина для виробництва портландцементу
- ✓ Карбонатні породи
- ✓ Алюмосилікатні породи
- ✓ Хімічні процеси під час виробництва цементу

Портландцемент (англ. portland cement — від назви острова Портленд у Великій Британії) — гідравлічна в'яжуча речовина у вигляді порошкового продукту сумісного помелу портландцементного клінкеру з двоводним гіпсом.

(в літературі часто цей термін скорочують до «цемент»)

У 1824 році англійський каменяр **Джозеф Аспдін** отримав патент на "Вдосконалений метод виробництва штучного походження каменю". Він нагрівав суміш дробленого вапняку та глини в кухонній печі, перемелював отриману суміш в порошок і одержав гідравлічний цемент - «портландцемент», який твердне при додаванні води. Назву дістав від однойменного острова Портленд в Англії, звідки Д. Аспдін брав сировину.

**Джозеф Аспдін
вважається
винахідником
"сучасного"
портландцементу.**

Сировина, що використовується для виробництва портландцементу

Основні компоненти цементу:

- портландцементний клінкер
- гіпс
- мінеральні добавки (опока, золи, трепел, шлак та ін.).

Залежно від мінералогічного складу та вмісту активних мінеральних добавок згідно стандарту *цементи підрозділяють на:*

- *портландцемент*
- *портландцемент з мінеральними добавками (10 - 21%),*
- *шлакопортландцемент (21 - 80% шлаку)*
- *пуцолановий портландцемент (20 - 40% добавок вулканічного і осадового походження)*
- *композиційний цемент.*

Слід розрізняти:

- сировина для одержання клінкеру
- додаткові матеріали для отримання різновидів портландцементу

Типи і склад цементів (згідно ДСТУ Б В.2.7-46:2010)

Тип цементу	Найменування цементу	Умовна позначка цементу	Речовинний склад цементу, у відсотках за масою ¹⁾					
			Основні компоненти					Додаткові компоненти
			Портландцементний клінкер К	Гранульований доменний шлак Ш	Пуцоланові матеріали П	Зола-внесення З	Вапняк В	
I	Портландцемент	ПЦ І	95-100	–	–	–	–	0-5
II	Портландцемент з шлаком	ПЦ II/A-Ш	80-94	6-20	–	–	–	0-5
		ПЦ II/B-Ш	65-79	21-35	–	–	–	0-5
	Портландцемент з пуцоланом	ПЦ II/A-П	80-94	–	6-20	–	–	0-5
	Портландцемент з золою-внесення	ПЦ II/A-З	80-94	–	–	6-20	–	0-5
	Портландцемент з вапняком	ПЦ II/A-В	80-94	–	–	–	6-20	0-5
	Портландцемент композиційний ²⁾	ПЦ II/A-К	80-94	← 6-20 →				0-5
ПЦ II/B-К	65-79	← 21-35 →				0-5		
III	Шлакопортландцемент	ШПЦ III/A	35-64	36-65	–	–	–	0-5
		ШПЦ III/B	20-34	66-80	–	–	–	0-5
		ШПЦ III/B	5-19	81-95	–	–	–	0-5
IV	Пуцолановий цемент ²⁾	ПЦЦ IV/A	65-79	–	← 21-35 →			0-5
		ПЦЦ IV/B	45-64	–	← 36-55 →			0-5
V	Композиційний цемент ²⁾	КЦ V/A	40-64	18-40	← 10-20 →			0-5
		КЦ V/B	20-39	41-60	← 20-40 →			0-5

¹⁾ Значення в таблиці відносяться до суми основних та додаткових компонентів цементу, що прийнята за 100 %, і не враховують кількість добавок, що містять кальцій сульфат, і технологічні добавки.

²⁾ У портландцементі композиційному, пуцолановому та композиційному цementsах основні компоненти (окрім портландцементного клінкеру) мають бути наведені в позначках цементу.

Портландцементний клінкер (основа цементу) – продукт випалювання до спікання (1300-1450°C) сировинної суміші вапняку та глинистих порід або їх природніх сумішей – мергелів.

Використовують також різноманітні відходи промисловості: шлаки, золи, нефеліновий шлам та ін.

Термін «клінкер» походить із стародавньої технології виготовлення керамічної цегли.

Клінкер (нім. Klinker) — спечені глиняні вироби, зазвичай у вигляді цегли.

Клінкерний фасад

Сировина для виробництва портландцементного **клінкеру**

Природна сировина:

- карбонатна сировина (вапняк, крейда) CaCO_3 ~ 75 %
- алюмосилікатна сировина (глини, мергелі)
 $\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot n\text{SiO}_2 \cdot m\text{H}_2\text{O}$

Техногенна сировина:

- доменний гранульований шлак
- зола-виносу ТЕС
- піритні недогарки
- червоний шлак

Доцільність введення залізовмісних компонентів у сировинну суміш для виготовлення портландцементного клінкеру з позицій ресурсозбереження полягає у флюсуючій дії оксидів заліза, інтенсифікації процесів спікання, підвищенні продуктивності оберткової печі випалу і зменшенні питомих витрат природного палива.

Структура впливає на міцність породи, що в свою чергу регламентує умови та спосіб випалювання сировини – у шахтних чи оберткових печах.

Стадії виробництва портландцементу :

- ❑ одержання клінкеру
- ❑ тонке подрібнення (помел) клінкеру з добавками (під час помелу до клінкеру додають 3-5 % гіпсу (для регулювання процесів тужавіння та твердіння) та інші активні мінеральні добавки, пластифікатори тощо.

Для виробництва 1 т цементного клінкера (напівпродукту, який одержують при випалюванні тонкоподрібненої суміші вапняку з глиною) витрачається 1,7-2,1 т основної мінеральної сировини середньої вологості, причому 75-82% складає карбонатний компонент, 18-25% глинистий. Усі інші види сировинних матеріалів (залізисті добавки, флюорит, фосфогіпс, кремнефлуористий натрій) використовуюються в значно менших кількостях.

Родовища цементної сировини в Україні зосереджені в основному в районах розвитку карбонатних порід: Дніпровсько-Донецької, Львівської, Причорноморської западинах, на Волино-Подільській плиті. Розвідані запаси цементної сировини на території України містять Амвросіївське, Краматорське, Шебелинське, Добрянське, Здолбунівське, Гуменецьке та ін. родовища.

Хімічний склад портландцементного клінкеру (%):

CaO – 63...66

SiO₂ – 21...24

Al₂O₃ – 4...8

Fe₂O₃ – 2...4

*Визначають хімічну
придатність
природної сировини*

MgO – 0,5...5

SO₃ – 0,3...1

Na₂O+K₂O – 0,4...1

TiO₂+Cr₂O₃ – 0,2...0,5

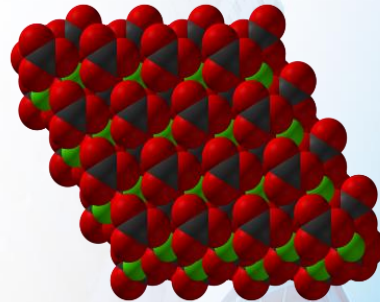
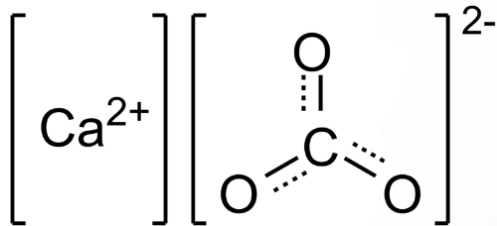
*знижують якість
цементу,
тому їх вміст у
сировині
обмежують*

I. КАРБОНАТНІ ПОРОДИ

Карбонатні породи - це клас осадових порід, що складаються переважно з карбонатних мінералів:

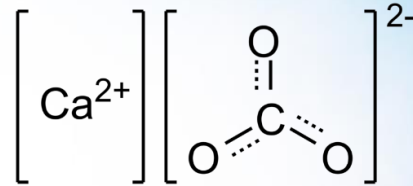
- **вапняки**, які складаються з кальциту або арагоніту (різні кристалічні форми CaCO_3)
- **крейда** (90-99 % кальциту CaCO_3)
- **доломіти** (95 % мінералу доломіту $\text{CaCO}_3 \cdot \text{MgCO}_3$, звичайно з домішками кальциту, іноді гіпсу, ангідриту та оксидів заліза)

Між доломітами та вапняками існує безперервний ряд перехідних карбонатних порід, крайніми членами якого є чисті вапняки та доломіти.

ВАПНЯКИ

Основу кристалічної структури вапняків складають групи CO_3^{2-}

Кращою сировиною є чисті вапняки, які теоретично вміщують 56 % CaO та 44 % CO₂.

Різновид вапняку	Склад (%)		
	CaCO ₃	MgCO ₃	глина
Крупнозернистий	95-100	0-3	0-2
Щільний дрібнозернистий	87-95	0-3	3-8
Мергелізований	75-90	0-5	8-25
Доломітизований	75-90	5-20	0-8

Вапняки складаються мінералами ізоморфного ряду «кальцит-арагоніт» загальної формули CaCO₃.

Вапняк — осадова гірська порода, що складається головним чином з кальциту з домішками глинистого матеріалу, кремнезему, оксидів заліза та інших. Найпоширеніший різновид карбонату кальцію. Вапняк утворюється на дні морів внаслідок нагромадження органічних решток (переважно черепашок) та осадження CaCO_3 з морської води.

Хімічний склад чистих вапняків близький до кальциту, де CaO — 56 % і CO_2 — 44 %.

Вапняк може містити домішки глинистих мінералів, доломіту, кварцу, рідше — гіпсу, піриту і органічних залишків, які визначають назву вапняку.

Доломітизовані вапняки містять 4-17 % MgO ,
мергелісті — 6-21 % $\text{SiO}_2 + \text{R}_2\text{O}_3$.

Випал вапняку дає негашене вапно — стародавній в'язучий матеріал, що досі застосовується у будівництві:

Велика піраміда
Гізи, одна з Сім
чудес
Стародавнього
світу, мала
зовнішню
оболонку,
виготовлену
повністю з
вапняку.

Структури кальциту і арагоніту

	Кальцит	Арагоніт
Хімічна формула	CaCO ₃	CaCO ₃
Сингонія	тригональна	ромбічна
Твердість за шкалою Мооса	3	3,5 – 4,0
Дисоціація	896-910°C	при 400°C переходить у кальцит
Колір риски	білий, до сіруватої	білий
Густина	2,6—2,7	2,9 – 3,0
Розчинність	розчиняється в розведених кислотах	розчиняється в розведених кислотах

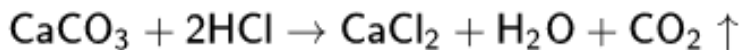
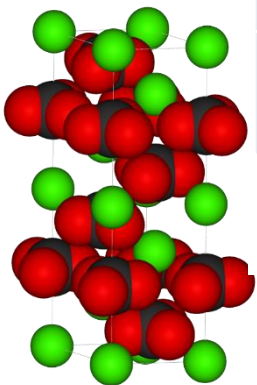
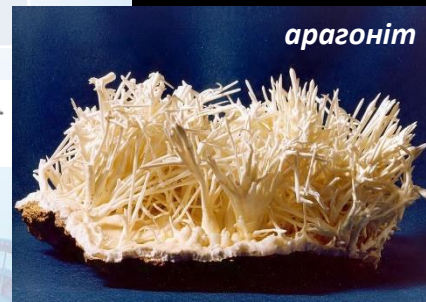

кальцит

кальцит

арагоніт

Модель кристалічної ґратки кальциту. Сіримі лініями показані межі одичної комірки. Зелени кульки - Ca, червоні - O, чорні - C

Крейда — гірська карбонатна порода білого кольору, м'яка, нерозчинна у воді, що на 90-99 % представлена кальцитом, який складається з кальцитових залишків морських планктонних водоростей та дрібних частинок черепашок найпростіших організмів. Утворюється на дні морів внаслідок нагромадження органічних решток (переважно черепашок) і осадження CaCO_3 з морської води.

Крейда містить значно менше домішок і значно м'якша за вапняк.

Крейда зустрічається в багатьох місцях і утворює великі поклади. Крейду розробляють на Донбасі, у Придніпров'ї, Придністров'ї та в інших районах України.

Крейда практично не придатна для випалювання у шахтних печах у зв'язку із своєю м'якістю

КРЕЙДА

Крейдяні острови Нідлс біля західного узбережжя острова Уайт (біля Англії)

Хімічний склад карбонатної сировини

Назва проби	Вміст оксидів, мас.%						
	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO	SO ₃	в.п.п.
Крейда здолбунівська	0,77	0,25	0,13	55,0	0,25	0,08	43,49
Вапняк дубовецький	3,13	0,06	1,05	52,82	0,52	0,10	42,32

Фізичні властивості карбонатної сировини враховують при визначенні способу виробництва цементу – мокрого або сухого.

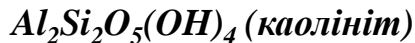
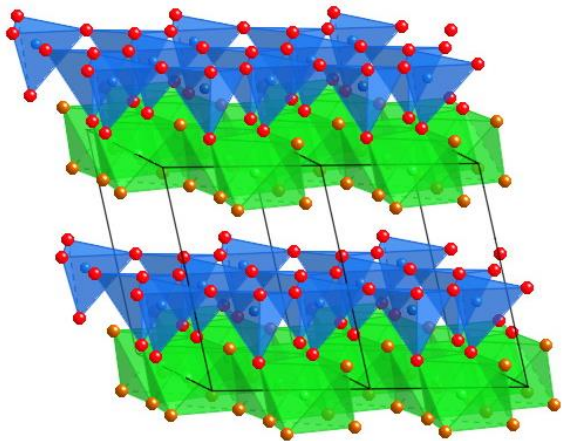
М'які породи вапняків мають високу вологість (до 35 %), здатні до утворення стабільних шламів, тому доцільним є використання **мокрого способу виробництва цементу**.

Тверді вапняки, ракушняк характеризується кар'єрною вологістю в межах 5-8 % і більш ефективні до використання за **сухим способом виробництва цементу**.

Оцінка якості карбонатної сировини для виробництва клінкеру

Природна сировина	Вміст CaCO_3 (%)	Оцінка придатності
Вапняк високоякісний	95-100	Висока
Вапняк мергелистий	90-95	
Мергель вапняковий	80-90	
Мергель натуральний	75-80	Середня
Мергель рядовий	40-75	
Мергель глинистий	15-40	Низька
Глина мергелиста	5-15	
Глина рядова	0-5	

II. Алюмосилікатні породи

(Si блакитний, O червоній, Al зелений,

OH групи світло-коричневий) – двошарові пакети

Глини складу $Al_2O_3 \cdot nSiO_2 \cdot mH_2O$
(вносять до сировинної суміші
оксиди SiO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3)

Мінерали наступних груп:

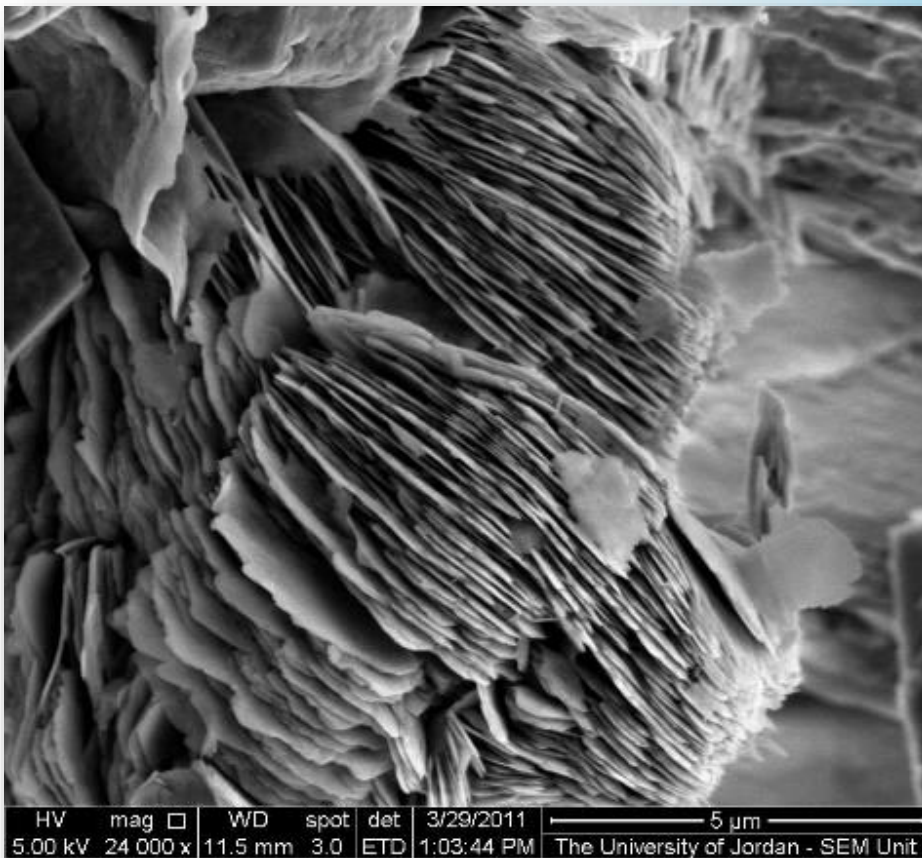
- каолініту $Al_2O_3 \cdot 2SiO_2 \cdot 2H_2O$
- галуазиту $Al_2O_3 \cdot 2SiO_2 \cdot 4H_2O$
- монтморилоніту (вміст оксидів
коливається у широких межах)

Структурні особливості глинистих мінералів дають можливість для розміщення в міжпакетних прошарках катіонів Mg^{2+} , Ca^{2+} , Fe^{3+} , K^+ , Na^+ , Ti^{4+} , які змінюють структуру окремих клінкерних фаз, входячи до їх складу.

Найважливіша характеристика глин для цементного виробництва – пластичність і здатність до шламоутворення.

Каолінит

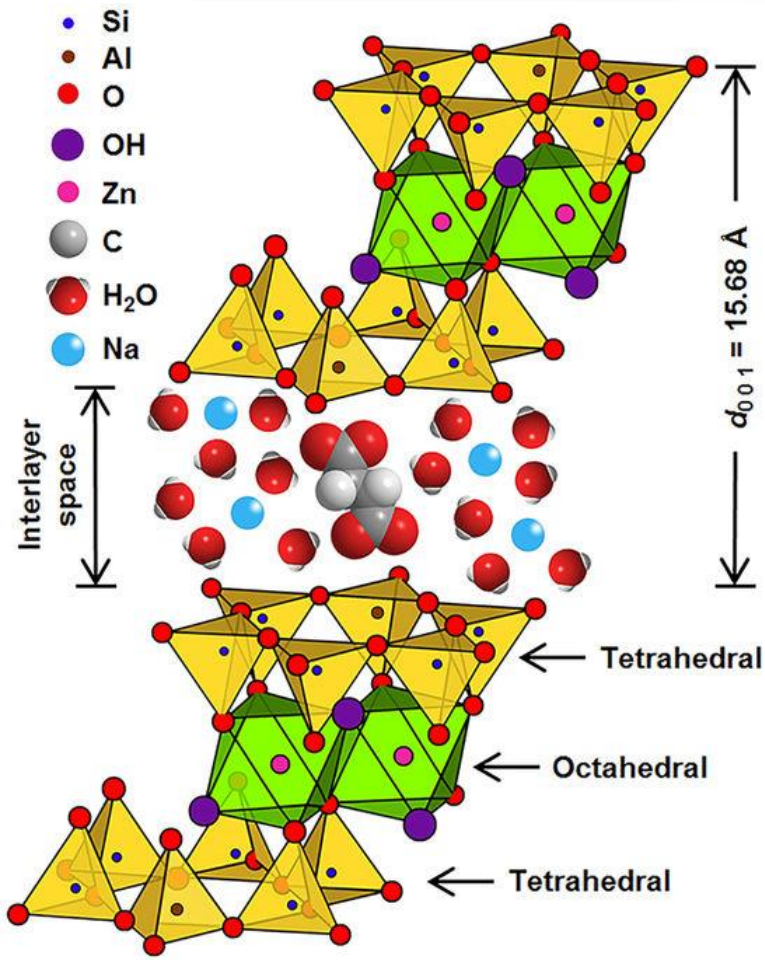

КАОЛІНІТ

(зображення скануючого електронного мікроскопу,
збільшення у 24000 разів)

Монтморилоніт

*Мінерали цієї групи складаються трьома пакетами – два силіційоксигенових та один алюмінатний між ними. Між пакетами знаходиться вода в кількості від 11 до 26 %, яка може поглинатися та виділятися мінералами, що **визначає здатність до набухання та дегідратації.***

МЕРГЕЛЬ – полімінеральна порода

Мергель — осадова гірська порода змішаного глинисто-карбонатного складу, яка представлена переважно вапняком та глинами; містить:

50-75 % карбонатів CaCO_3 (кальцит, рідше доломіт)

50-25% глина ($\text{SiO}_2 + \text{R}_2\text{O}_3$, $\text{R} = \text{Al}^{3+}, \text{Fe}^{3+}$).

У залежності від породоутворюючого карбонатного мінералу мергелі поділяються на: **вапнякові і доломітові**;

Залежно від складу некарбонатної частини: **глинисті, кремнеземисті, гіпсові** тощо.

На відміну від глини, з якою він дуже схожий, інтенсивно реагує на розчин хлоридної кислоти (шипить і виділяє вуглекислий газ CO_2). Утворюється з осаду в морях і озерах.

Цементні мергелі – мергелі, які містять 75-80 % CaCO_3 .

За запасами мергелів (7 родовищ) перше місце в Україні займає Донбас. Використовують мергель у цементній промисловості, будівництві.

МЕРГЕЛЬ

Корегуючі компоненти сировини для клінкеру

Покликані забезпечити відповідність складу сировинної суміші розрахунковим показником.

Вміст SiO_2 регулюється додаванням опоки, діатоміту, порід вулканічного походження.

Діатоміти і трепели – сірі або жовтуваті поруваті породи, що складаються із $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ та частково містять глину і вапняк.

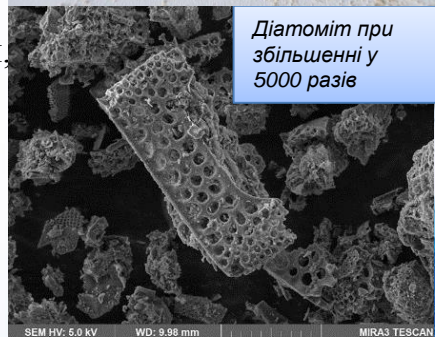
Опоки – мають те ж походження і склад, що й діатоміти та трепели, але є вторинними по відношенню до них, мають більшу густину.

Вміст Al_2O_3 корегується вогнетривкою глиною, бокситовими породами (містять $\text{Al}(\text{OH})_3$)

Вміст Fe_2O_3 регулюється піритними недогарками, залізною рудою, яка містить 60-75 % FeO , Fe_2O_3 , Fe_3O_4 . Проте такі продукти водночас несуть до 11 % SO_3 .

**Діатоміт
(гірська мука)**

Діатоміт при збільшенні у 5000 разів

Опока

Активні мінеральні добавки

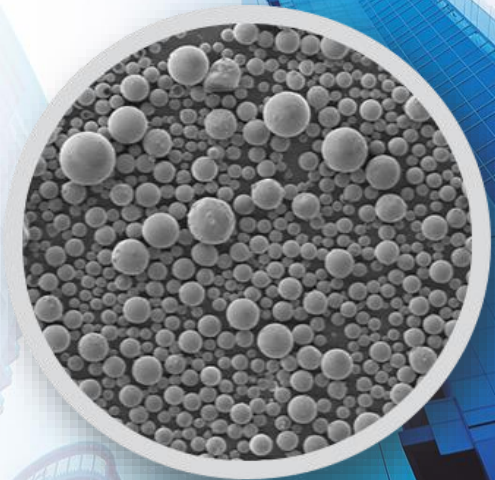
(ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ СУМІСНОМУ ПОМЕЛІ З КЛІНКЕРОМ)

Шлак — розтоплена або затверділа маса різних домішок, золи і флюсів, що є побічним продуктом металургійних процесів і використовується для виготовлення в'язучих матеріалів (шлакоцемент). За хімічним складом наближаються до портландцементного клінкеру з дещо меншим вмістом CaO.

Головні компоненти шлаку — кислотний оксид SiO_2 і основні оксиди CaO, FeO, MgO, а також нейтральні Al_2O_3 і (рідше) ZnO.

Зола виносу — корегуюча добавка, яка є носієм SiO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 .

Утворюється при випалювання вугілля на ТЕС за рахунок того, що пласти природного палива супроводжують мінеральні речовини різного хімічного складу. При температурі до 1300°C такі речовини утворюють алюмосилікатне скло у вигляді золи, яка підхоплюється димовими газами і осідає на електрофільтрах. **Зола сприяє рухомості свіжих бетонів, заповнює мікропори і робить бетон більш щільним (монолітним).**

Чинники доцільності використання відходів промисловості як техногенної сировини:

- ❑ **екологічні** (визначаються зменшенням забруднення земельної території та охороною довкілля);
- ❑ **економічні** (визначаються зменшенням витрат на будівництво і експлуатацію споруд для накопичення відходів);
- ❑ **ресурсозберігаючі** (визначаються підвищенням рівня комплексного використання сировини, в тому числі як технологічної або як альтернативного палива).

Хімічний склад техногенної сировини

Назва проби	Вміст оксидів, мас.%									
	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	TiO ₂	CaO	MgO	SO ₃	Na ₂ O	K ₂ O	в.п.п.
Шлак доменний	40,3	8,65	0,71	0,25	43,16	4,08	-	0,43	0,54	-
Піритні недогарки	16,70	4,76	70,39	0,25	1,26	1,35	0,52	0,14	0,25	2,52
Червоний шлам										
МГЗ	9,80	16,50	47,80	5,80	4,10	0,05	0,10	4,20	0,05	11,00
ЗАЛК	7,10	16,60	50,00	5,28	6,34	0,18	0,05	2,80	0,10	11,70
Зола-виносу	46,12	18,00	22,17	1,78	4,03	1,46	0,21	-	2,10	1,49